

СМИЉА МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
smilja.dusanic@gmail.com

ХАРИЗМА И АУТОРИТЕТ: СКИЦА ЗА ХАГИОГРАФСКИ ПОРТРЕТ СВЕТОГ САВЕ*

У раду се анализирају хагиографске стратегије које су користили писци житија Св. Саве Српског да би осликали главне црте његовог лика, односно потврдили личну харизму светитеља и конструисали слику светитељског ауторитета. Реч је о хагиографским поступцима *уледања* – од поређења јунака са библијским узорима до приповести о чудима као понављању чуда Христових и чуда најважнијих светитеља. У Савиним житијима наглашен је његов двоструки легитимитет – монаха и првосвештеника – којем ваља додати још једну компоненту: као творац монашких институција, писац манастирских типика, изгонитељ јереси и законодавац, Сава оличава спој изабраних вредности које дају трајни печат организацији коју је створио. Управо у деловима житија у којима се описује Савино деловање са позиције институционалног ауторитета, уочене су и анализирани неке од многобројних сличности између Теодосијевог житија и његовог хагиографског узора, житија Св. Саве Јерусалимског од Кирила Скитопољског.

Кључне речи: хагиографија, харизма, ауторитет, Св. Сава Српски, Доментијан, Теодосије

The paper analyses hagiographical strategies used by the writers of St. Sava's *vitae*, the purpose of which was to delineate clearly the principal features of the saint's portrait. Their main concern was to confirm Sava's personal charisma and to convey a sense of his saintly authority. The focus of the paper is on the hagiographical techniques of *imitation* such as

* Рад садржи део резултата остварених на пројекту бр. 177003 (*Средњовековно наслеђе Балкана – институције и култура*) које подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

comparing the hero to biblical models and telling stories of his miracles that repeat the miracles of Christ himself and the most important saints. The paper devotes particular attention to those sections of the *vitae* that describe Sava's wielding institutional authority, and it is precisely here that there are notable similarities between Teodosije's *vita* and his hagiographical model, the *vita* of St. Sava of Jerusalem by Cyril of Skythopolis.

Keywords: hagiography, charisma, authority, St. Sava of Serbia

Књижевни лик Светог Саве обликован је најпре у житијима и сродним саставима култне намене, да би потом, донекле измењен, ушао у популарне представе. Хагиографи прослављају двоструке моћи јунака, које одговарају Савиним донекле различитим улогама – монаха и архијереја. Одбацивање власти, избор аскетског позива, ктиторска делатност и рад на устројству манастирског живота представљају, међу савременицима, али и у потоњој српској традицији, основу Савиног монашког ауторитета. Житија подједнако истичу заслуге за ступање српске цркве и народа на пут православља, улогу у добијању црквене самосталности, његове квалитете пастира, моралног војда отачаства и устројитеља црквеног живота. Наши стари писци створили су иконичну слику светитеља уткавши у њу све ове „ликове” свога јунака. Анализа житија из пера Доментијана и Теодосија открива два међусобно блиска феномена, кључна за разумевање сложеног књижевног лика Светог Саве – светитељске харизме и пастирског ауторитета. Први се тиче личних врлина, односно његовог посебног односа са Богом као извором харизматског дара. Други, индивидуалног ауторитета вође који делује у садејству са ауторитетом саме институције на чије је чело постављен. Обе врсте ауторитета – назовимо их харизматским и институционалним – сусрећу се у Савином лику, али носе и своја појединачна обележја.

Социолошке дефиниције харизме и ауторитета нису увек подударне са разумевањем ових појмова у хагиографији као специфичном жанру средњовековне књижевности.¹ Почетно значење харизме везано је за Божји дар, односно, духовни дар. Под харизмом се обично подразумева скуп особина неке личности на основу којих она важи за изузетну и обдарену натприродним способностима. Таква се личност по правилу сматра богоизабраном и игра улогу вође у заједници. Дакле, парадигматска слика харизматског хероја подразумева личност која је примила Божју благодат. Признање предводничке улоге и ауторитета које заједница даје харизматском владару зависи од његове непрекидно изнова потврђиване способности да твори чуда. Прави харизматски смисао Божје милости огледа се, према таквим дефиницијама, у чињеници да харизматски ауторитет ишчезава уколико изостаје потврда изузетних моћи. Свештеничка харизма узима се као добар пример за илустрацију везе између посебних способности и ауторитета који произлази из хијерархијског положаја појединца у

¹ Један од првих и у науци свакако најутицајнијих радова у којима се разматра питање харизме и ауторитета дело је Макса Вебера: *Вебер, Привреда и друштво*, 191–203; Уп. *D'Avray, Medieval Religious Rationalities*, 80–84 (са библиографијом).

друштву или цркви. Социолошке теорије овде инсистирају на потреби за одвајањем харизматских особина појединца које га квалификују да врши одређену службу од личних квалитета свештеника. Ову подвојеност сматрају најважнијом одликом власти која се преносила или потврђивала миропозамањем, посвећењем или рукоположењем.²

За разлику од таквог приступа, у житијима се, бележењем каталога чуда, осигурава трајна потврда харизматских особина светитеља. Самим чином састављања хагиографије посведочена је харизма светог човека, која произлази из његових нарочитих способности; на тај начин његов дар је „зауостављен у вечности” и обнавља се молитвама и прославним саставима. По правилу, уколико изостане очекивано чудесно дејство, заједница је позвана да размисли о сопственим греховима који су изазвали љутњу светитеља и престанак његове помоћи. Ауторитет првосвештеника није по себи укључивао дар харизматичне индивидуе, али су оба ова квалитета неспорно могла бити комплементарна у оквиру јединствене иконичне слике светитеља. Несумњиво, то је био случај са житијима посвећеним Сави Српском. Суштина нашег истраживања је у препознавању како јединства тако и подвојености његових различитих функција, онако како су оне приказане у житијима из пера Доментијана и Теодосија.

Хагиографска слика Савина састављена је према типичном обрасцу харизматског светитеља-чудотворца. Водећа идеја писаца житија – да истакну Савине подвиге и чудеса – отвара питање границе између индивидуалног портрета светог човека и преобличења тог, појединачног идентитета, у библијски прототип.³ Реч је о познатој хагиографској пракси, која отвара нове могућности разумевања текста житија, постављајући на другу раван поступке књижевног уобличавања односа јунака и његовог узора.⁴ Посматран из те перспективе, основни циљ апропријације прихваћених модела доживљава се као оживљавање светог текста у очима савременика.⁵ Савини хагиографи пишу ослањајући се на проверене књижевне узорне, користећи веома познате приповедачке технике.⁶ Стога не чуди њихов избор да богоизабраност и чудотворачке моћи светитеља истакну на начин препознатљив средњовековним елитама, које обликују сопствени однос према „заједничком сећању” позивањем на библијске паралеле.⁷

² Вебер, нав. дело, 198.

³ О питању библијских прототипова веома се дискутовало у научној литератури. Издавајемо класична дела *Flusin*, *Miracle et histoire*, 85, 102 и *Van Uytfanghe*, *La controverse biblique et patristique*, 205–231. В. такође и добар осврт на ова питања у широј студији посвећеној женским јунацима хагиографије *Ashbrook Harvey*, *Women in Early Byzantine Hagiography*, 36–59.

⁴ *Van Uytfanghe*, *Culte des saints*, 155–202.

⁵ *Goehring*, *Encroaching Desert*, 281–286.

⁶ Преко овако схваћене библијске типологије подвизи локалних светитеља стављани су у контекст разумљив читаоцима. За примере архетипских слика в. *Mitchell*, *Archetypal Image*, 15–43 (посебно 19–28).

⁷ *Barber*, *Writing on the body*, 111–120 (овде 112).

Употреба типолошких алузија била је уобичајено средство хагиографског наратива: био је то још један опробан начин да се свет монашке заједнице – оне унутар које се одвија радња приповести, али и оне којој се текст непосредно обраћа – абсорбује у свети текст. Типолошке слике, које се у Савиним житијима преплићу са приповешћу о његовим чудима, имају првенствени задатак да уведу публику у библијску, свету прошлост, да је учине реално присутном у актуелној животној стварности. Да би то постигли, Доментијан и Теодосије граде причу „уметањем” библијских праликова Савиних, који на тај начин постају делови његовог портрета. Нагласак на сличности са изабраном личношћу из свете прошлости, која се у хагиографији представља као узор јунаку приповести или са којом се јунак пореди, неопходан је да би аутор житија градио атмосферу светости карактеристичну за прославни састав житијног типа.⁸ Тако се, употребом препознатљивог хагиографског средства поређења/угледања на библијске или рајске прототипове обликује појединачни идентитет светитеља.

Аутори Савиних житија, побољшавајући се утврђеној хагиографској традицији, користе још једно књижевно средство: они укључују у наратив описе спољашњег изгледа свог јунака, посебно његовог лица, да би открили „тајне скривене у телу”.⁹ Надахнут на првом месту *Житијем светиої Анџионија*, овај поступак преузет је из хагиографских описа великих аскета које су ходочасници походили у пустињи. Сусрет са светим људима, посебно физички додир са њиховим светим телима чији се изглед детаљно описује, по подобију великих библијских узора, за ходочаснике је био начин да ступе у свету прошлост и да је досегну. „Проводник” чуда је тело самог светитеља са којим ходочасник успоставља контакт, било додиривањем гроба било, уколико је реч о вернику који је заузимао високо место у друштвеној хијерархији, сахрањивањем *ad sanctos*.¹⁰ Својим задатком да евоцира контакт верника са светом прошлошћу, хагиографски наратив је имао функцију посебног средства којим је оживљаван публици недоступан свет. Сличан поступак препознајемо и у Теодосијевом опису Светог Саве, посебно у снажним сликама светлосног озарења светитељског лица. Као и на другим местима у житију, на која ћемо се посебно осврнути, када описује свог јунака, Теодосије преузима методе свог великог узора, Кирила Скитопољског, писца житија Св. Саве Јерусалимског. Тако у опису учитеља Св. Саве Јерусалимског, Св. Евтимија, Кирило каже како је овај „прожет светлосним зрачењем”.¹¹ Помен светитељског лица које зрачи светлошћу покреће бројне асоцијације. Светлост и зрачење су по правилу сматрани знацима светих тела. Ова пракса посебно је жива у крилу аскетске духовности, где се помен светлосног зрачења подвижничких тела показује као супротност процесима

⁸ Frank, *Memory of the Eyes*, 164.

⁹ Ibidem, 168 и нап.117. Cf. Fontanier, *Sur une image hiéronymienne*, 251–256.

¹⁰ Duval, „Sanctorum sepulcris sociari”, 333–351.

¹¹ V. Euth., 22; cf. V. Sab., 7.

пропадања, у исто време и као показатељ постепене трансформације тела прослављених пустињака у васкрсло тело славе. Употребом описа хагиограф указује на харизматичне квалитете светог човека. Посматрајући свет „очима вере”, јунак види иза појавног и омогућава савладавање, па и прескакање временске удаљености у односу на библијску причу. На тај начин се одвија суптилна игра између библијске стварности и монашке традиције, у којој је светлосно озарење препознатљив знак божјег присуства. Исти поступак, познат из описа ходочасничких поклоњења светим анахоретама, испољава се и у односу хришћана према штовању реликвија и у култу икона.¹² Теодосије наглашава посебна својства свог јунака, „посредника” у чуду, која припадају универзално препознатљивим одликама светих људи, попут дара општења са мртвима и дара суза. Драматиком исказа он постиже сценски ефекат који делује на публику тако што читаоца/слушаоца уводи у атмосферу чудесног. Она је најбоље представљена сликом чудотворца који је „изгледао сав огњен” излазећи из олтара.¹³ Настојећи још једном да остави речити знак Божјег присуства, Теодосије описује како је Сава после хиротоније у чин архиепископа изгледао као да се „светлост небеска излила на њ, и учинила га свега као огњена и светлошћу обасјана”.¹⁴ Ова слика надахнута је учењем о божанском огњу као извору благодатне енергије који човеку омогућаје сједињење с божанским, познатом у источнохришћанском мистицизму. Теодосије стога варира тему светлости/огња и са много разлога је уводи у опис Савиног уздизања у чин архиепископа.¹⁵ Разлози за овај поступак хагиографа морају се тражити у његовој намери да нагласи доживљај божанске подршке првосвештеничком ауторитету.

Друго средство да се библијски свет учини видљивим и блиским садашњости у којој настаје наратив биле су приповести о чудима.¹⁶ Описи чуда у хагиографији по правилу су сматрани делом поступка угледања на Христа и најважније светитеље. Савина чуда су описана и доследно изложена према утврђеним жанровским начелима која припадају обавезном репертоару византијске хагиографске књижевности. Обдарен посебним својствима и ауторитетом, Сава већ за живота твори чуда. То су претежно исцелитељски подвизи попут лечења полагањем руку и молитвом, огњеним сузама и водом освећеном Часним крстом, чуда подизања из мртвих и егзорцизам. У срединама у којима се пројављивало и деловало, чудо је носилац вредности која је служила као пример (*exemplum*).¹⁷ Његов задатак био је да усмерава живот заједнице и ојача

¹² О овом питању расправљано је како у изворима, тако и у секундарној литератури, посебно поводом иконоборства. Уп. Barber, *Body within the Frame*, 140-153; Barber, *Truth in Painting*, 1024-1033.

¹³ Теодосије, 88; превод, 166.

¹⁴ Исто, 129; превод, 196.

¹⁵ Уп. тему огњеног стуба из житија Св.Саве Јерусалимског: V. Sab., 101.

¹⁶ Frank, *Memory of the Eyes*, 173.

¹⁷ Уп. *Efthymiadis*, *Late byzantine collections of miracles*, 239-250.

углед светилишта као средишта датог светитељског култа. Несумњиво, чудо је имало и своје пропагандно дејство, блиско везано за политички контекст у којем настаје житије.¹⁸ Као што је способност чудотворења препозната као најважнији дар харизматске индивидуе, тако је приповест о чудима светог човека (представљена публици у писаној и усменој форми) најчешће интегрисана с различитим функцијама светилишта у којима су биле похрањене његове реликвије или се налазио сам гроб светог као центар светитељског култа и најчешћи извор постхумних чуда. Код Теодосија, наглашена драматика исказа јавља се као проверено књижевно средство за дочаравање читаоцима и слушаоцима оне атмосфере чудесног која треба да ужасне, задиви и пружи пример. Наш писац изричито о томе говори у уводном делу житија, када каже да је потребно да се житија пишу „ради користи што је људи имају од њих”, да би се на свете мужеве гледало „као на живе стубове што стоје високо”.¹⁹

У Доментијановој и Теодосијевој причи Свети Сава је представљен као узорни модел светитеља, а његова чуда моделована су према потребама тренутка у којем дело настаје.²⁰ Од оних окренутих захтевима популарне побожности, преко очекиване топике чуда изведених на путу, до чудеса „политичког“ карактера, која су обојена специфичним потребама патриотског хришћанства. На овом месту, у вези с важним питањем за нас – питањем обликовања каталога чуда с погледом на поменути метод библијских паралела – посебно су занимљиви неки аспекти Савиних чудотворења која се дешавају „на путу”.²¹ Како приповешћу о чудима која су пратила знаменита ходочашћа, тако и избором светих места која јунак посећује, аутори два Савина животописа наглашавају паралеле с ликовима библијске прошлости чији су миракулозни подвизи везани за поједине станице на Савином ходочасничком путовању. Овакав поступак хагиографа потврдио је не само старо правило да се угледањем на освештане узоре постизала уверљивост и књижевна снага текста већ је нагласио додатну поенту прославног састава: као човек новозаветног временског плана, Сава по правилу надилази своје узоре.²² Целокупна слика коју о томе стварају његови хагиографи изгледа да је конструисана с циљем да сугерише Савино светитељство као релевантно на једном општехришћанском плану: као што ходочашћење по местима забележеним у Светом

¹⁸ За византијске примере уп. *Koutrakou*, *Propagande impériale byzantine*, 152 sq; *Auzèry*, *L'analyse littéraire et l'histoire*, 57–67.

¹⁹ Теодосије, 1–2; превод, 101.

²⁰ О овим питањима опширније смо писали у радовима „Свод српских светих у доба краља Милутина: династички култови” и „Феномен чудесног у делу Теодосија Хиландарца” (у штампи). Од многобројних прилога у домаћој историографији издвајамо рад *Појовић*, *Чудотворења светог Саве Српског*, 97–118, с детаљним прегледом старије литературе.

²¹ О мотиву „чуда на путу” у хагиографијама в. *Elsner – Rubiés*, *Introduction*, 1–18. О путовањима у српским земљама средњег века уп. *Порчић*, *Путовање – живот у покрету*, 183–217; *Рагућ*, *Из Цариграда у српске земље; Половина, Топос путовања*.

²² За поступак *imitatio Christi sanctorumque* у српској књижевној традицији в. *Марјановић-Душанић*, *Владарска идеологија*, 247–253.

писму приближава јунака наратива светим личностима чији су подвизи и чуда за та места везани, тако се књижевним поступком угледања на узоре наглашава важна поента наратива – мотив њиховог превазилажења.

Две главне линије се сусрећу у Савиним житијима – једна која се односи на потврду личне харизме светитеља и друга којом се конструише слика ауторитета. Наведени хагиографски поступци *уледања* које смо анализирали – од поређења јунака са библијским узорима до приповести о чудима као понављању чуда Христових и чуда најважнијих светитеља – припадају стратегијама грађења Савиног портрета као харизматске личности. Осим поменутих начина, овој слици у великој мери је доприносио и водећи мотив његових житија у којем се инсистира на Савиној „монашкој” биографији. Најважнијим својством Савине харизме можемо сматрати његово богоизабрање које се истиче на разне начине, још од најраније младости, а најекфетније испољава у способности чудотворења. О Савином „дрзновенију” (смелости) у приступу Богу као врхунском сведочанству посебног статуса „светог човека” јасно сведоче карактеристичне речи којима призива чудо: „Са овом вером се и он уздаше да ће му Бог дати све што буде молио, и као што је у Светој Гори чудотворењем и изливањем мира учинио чудесним оца његова, тако се и у српској земљи пред синовима и народом његовим смело надао да ће га Господ опет прославити и учинити чудесним”.²³

Ваља имати на уму да оба Савина житија настају из пера монаха, у атмосфери светогорског манастира чији је он био први игуман и устројитељ. У причи натопљеној анахоретским вредностима, хагиографи обликују и утврђују идеју о личној светости јунака преко наратива *йусишиње*. Управо овај мотив постаје кључан за разумевање два плана на којима се одвија како развој његовог књижевног лика, тако и стварност његовог деловања. Савино напредовање у врлини симболично је представљено, као и у *Житију Свјатої Анџонија* од Атанасија Великог, променама боравишта као степенасто успостављеним „странствовањем”. Први, одлучујући корак представља бекство у Свету Гору; епизода симболише Савин избор „уске стазе” напуштања „света” и успона ка унутрашњој гори анахоретског подвижништва. На истом путу важан усек представљају два знаменита ходочасничка и дипломатска путовања која јунака одводе на света места библијске историје. Сава предузима своја велика ходочашћа тек пошто је стекао харизму која краси победника над демонима и унутрашњим страстима; тек тада он добија посебну мисију која припада старешини, пастиру и вожду, мисију која има пуни смисао с погледом на његов задатак према отачаству.

Као и његов узор, Св. Саве Јерусалимски, Сава српски је посветио део свога живота организацији монашких институција.²⁴ Разумевање двоструког легитимитета – првог који извире из моћи институције, а огледа се у звању игумана, и другог који се везује за првосвештенички ауторитет добијен увођењем

²³ Теодосије, 81; превод, 161.

²⁴ Уп. *Flusin, Miracle et histoire*, 137–153.

у звање архиепископа – неопходно је за разумевање ове важне компоненте коју сусрећемо у оба житија. Харизматски ауторитет и институционална моћ коинцидирају у Савином свету, јер његов лични ауторитет добија на тежини ауторитетом установе на чије га је чело Бог поставио.²⁵ Том двоструком легитимитету – монаха и првосвештеника – ваља додати још једну компоненту: као устројитељ манастира, састављач типика, изгонитељ јереси и законодавац, Сава оличава спој изабраних вредности које дају трајан печат организацији коју је створио. Теодосије поклања посебну пажњу овим изабраним вредностима, посебно када описује како „сам свети пролажаше и обилажаше целу земљу својега народа, вером православља утврђујући и учећи, и предајући им врлине и добре обичаје... У манастирима сабираше зборове инока и предаваше им да држе уставе законске и службе црквене“.²⁶ Важна компонента Савиног архиепископског лика била је његова директна веза с „промишљу Божје премудрости“ која се показивала као „премногo човекољубиво Божје старање за нас... [којим Бог Сави] припремаше узлажење одоздо навише“, односно, којом је припреман Савин долазак у отачаство пошто је Бог хтео „да се постави на велики свећњак да просветљује многе“.²⁷

Управо у деловима житија у којима описује Савино деловање с позиције институционалног ауторитета, ваља уочити неке од многобројних сличности између Теодосијевог житија и његовог хагиографског узора, житија Св. Саве Јерусалимског. Као и његов палестински имењак, и Сава српски у више наврата напушта своју околину. Приликом једног од таквих „одлазака“, палестински монах је подигао себи кулу, погодну да из ње посматра службу божју.²⁸ У њу је сместио своју келију, где се бавио административним пословима везаним за живот лавре. Та кула, јасно је, представља симбол његовог ауторитета као вође монашке заједнице, стратешко место одакле Сава Јерусалимски организује живот манастира и надгледа своје ученике, посебно начин на који се одвија служба. Асоцијације на „горње место“ са којег Сава Српски посматра богослужење у Жичи, као и на његову улогу у организацији црквеног живота и устројству архиепископије не може бити случајна. Такође, описи које читамо у Кирила Скитопољског сведоче о Сави Јерусалимском као градитељу манастира и устројитељу лавриотског живота; он подиже конаке, пекаре, гостопримнице и киновије за смештај искушеника.²⁹ У исто време, Сава је чудотворац, обдарен посебном харизмом и смелошћу у сусрету са Богом. Попут Саве Српског, који изводи чудо са ледом, његов јерусалимски имењак познат је по чуду са кишом.³⁰ Обојица светитеља делују у својим

²⁵ О питању двоструког ауторитета светитеља код Кирила Скитопољског в. *Flusin, Saint Sabas*, 195–216, 206.

²⁶ Теодосије, 213.

²⁷ Теодосије, 171.

²⁸ *V. Sab.*, 102.

²⁹ *V. Sab.*, 110, 112, 113, 115–116.

³⁰ *V. Sab.*, 168–169.

средином као прослављене дипломате. Они путују у амбасадорска посланства: први као представник јерусалимске цркве пред царем у Цариграду, а други као представник свог отачаства у бројним контактима са страним државницима и црквеним поглаварима. Том својом вештином, светитељ, и у једном и у другом случају осигурава просперитет царства/цркве, односно своје земље, захваљујући свом харизматском дејству. Стога не чуди што се Теодосије у опису Савиног првог ходочашћа по светим местима у околини Јерусалима задржава на архиепископовој посети великој Лаври Св. Саве Јерусалимског, а потом и пештери и свим местима његова пребивања у пустињи. Ту се Сава сусрео са светим мужевима што „скоро бестелесно живе”.³¹ Описана светитељска својства сусрећу се и подупиру институционалним моћима које обојица оличавају. На крају, код оба писца, Кирила Скитополског и Теодосија, сусрећемо се са темељном везом ортодоксије и ауторитета њихових јунака.³² Наведена места, изабрана ради указивања на сличност у грађењу слике ауторитета, јасно су сведочанство односа светитељског портрета и његовог освештаног прототипа.

Из поглавља у поглавље обају житија, Сава српски се успиње на лествици врлина и у досезању светости. Етапе духовног усавршавања и задобијања харизме иду у корак са његовом монашком биографијом. Корени Савиног личног ауторитета су вишеструки. Пошто га је Бог изабрао и позвао, он одлучује да следи свој пут; син светитеља, он се јавља као наследник његове харизме и његовог изабраног пута у монашењу. Отишавши у „пустињу” он задобија сав престиж пустињског грађанина и анахорете – „светог човека”, који странствује из „света”, побеђује искушења и односи победу над демонима. Његов ауторитет, утврђен житијем, пролази кроз две етапе: увођење у игумански, а потом у архиепископски чин. Задојена љубављу према отаџбини и високим задацима које је себи поставио, Савина делатност „у свету” се на плану житијног наратива гради преко слике ауторитета. Разуме се, ова се слика преплиће с портретом харизматског вође.

Место пресека двеју слика је свест обојице Савиних животописаца о примарном задатку житија: да пружи пример „нашем лењивом роду” прослављањем култа националног светитеља. Када желе да укажу на Савину многоструку везу са отачаством, посебно његову улогу „вожда”, хагиографи по правилу истичу харизматско деловање богоизабраника, брижљиво бирајући да на тим местима нагласе старозаветне паралеле. У том смислу посебно су инструктивна поређења Саве са Мојсијем. Сви Мојсијеви подухвати описани у Старом завету тицали су се спасења „изабраног народа” и конституисања уређене заједнице у „обећаној земљи”. Његово се деловање пре свега да разумети као остварење Божјег плана вођено вишом силом, коју изабрани вођа Израиља проводи својим телом. Мотив изабраности („поставши *груи бојовидац*”)³³ и мотив вожда

³¹ Теодосије, 225.

³² V. Sab., 144; уп. *Flusin*, Saint Sabas, 216.

³³ Доментијан, 374 (375).

Новог Израиља, представљају омиљене Доментијанове слике, у директној аналогiji са „државничком” паралелом Сава-Мојсије.³⁴ Управо у вези с називом „боговидац”, којим алудира на мојсијевска својства српског архиепископа, Доментијан наглашава да је реч о својству двојице изабраника да творе чудеса и на том месту зове Саву „другим Израиљем”.³⁵ Следи детаљна похвала Сави изаткана од прецизно поређаних паралела у подвизима двојице јунака, подвизима који су сагледани у контексту њихових светитељских, чудотворачких дејстава. Реч је у највећој мери о подвизима вођеним патриотским разлогом, било да хагиограф приповеда о ширењу праве вере, прогону јеретика, устројству цркве и манастира и доношењу њихових „устава”, законодавној делатности на успостављању државе или дипломатским мисијама. Надилазећи својим делом велики старозаветни узор, Сава се, као човек Новог завета, уздигао својим ауторитетом богоизабраног хришћанског вође који „сваком добром вером напоји своје отачаство”.³⁶ Врхунац ових подударности између Саве и Мојсија јесте тренутак Савиног ходочашћа на Синај. По успону на врх Хорива „целова свето подложење свемоћне деснице на светом камену том и на великом боговидцу, и ту многољубазно целивање сатвори, великом жалошћу узмучив се [...]. И сиће са горе свети богоносац, поставши сличан великоме боговидцу [...]. А овај други боговидац постаде, и удостоји се видети не само леђа Божија, већ се удостоји благодаћу дарованом њему с висина да служи самоме Господу светошћу и истином пред Њим у све дане свога живота.”³⁷ Савино превазилажење старозаветног узора огледа се у непосредности спознаје божанског. Тиме хагиографи, поштујући уобичајену житијну топику, дају јасну предност свом јунаку као хришћанском светитељу.

Харизматске слике двојице богоизабраника враћају нас на питање постављено на почетку овог рада – у којој су мери писци Савиних житија били свесни односа између двеју донекле различитих улога свога јунака. Део одговора налазимо у речима које Теодосије приписује Сави и смешта их у, као што знамо, нетачан контекст приповести о крунисању Првовенчаног. Обраћајући се сабору, архиепископ наводи мисао Светог Павла „Сваком појединцу од нас даде се благодат по мери дара Христова”, доводећи их у директну везу са својим новоуспостављеним чином. Као нови апостол, Сава „својим људима” објављује истиниту веру, заливајући оно што је његов свети отац засадио.³⁸ Слика је значајна

³⁴ О титули „вожд” као заједничком називу за Саву и Мојсија, уп. *Блајојевић*, Архиепископ Сава – вожд отачаства, 101–113; *Исџи*, Срби – избрани народ, 115–132. О Мојсију као праузору српских владара, посебно с погледом на дипломатички материјал, уп. *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија, 218–221; *Vujićević*, Moses as a Role Model, 69–78; *Idem*, National Leader, Warrior, Prophet, 163–174.

³⁵ Доментијан, 374 (375).

³⁶ Доментијан, 380 (381).

³⁷ Доментијан, 372–374 (373, 375).

³⁸ Теодосије, 208–209.

за спознају односа хагиографа према питању ауторитета, који је овде директно доведен у везу са светим претком и Савином улогом новог апостола. Та улога обједињује Савина харизматска својства (светитељска и, пре свега, чудотворачка) са његовим ауторитетом вође. Карактеристично је да је поређење, позивом на апостолски праобраз јунака, преведно сада на новозаветни план.

Наведени примери делимично осветљавају процес настанка хагиографског портрета Светог Саве. Без обзира на многобројне узоре прослављених ликова хришћанске историје који су истовремено били обдарени чудотворачким својствима, анахоретским врлинама, организационим способностима и дрзновенијем у приступу вишем ауторитету, лик Светог Саве какав су нам оставили Доментијан и Теодосије остаје јединствен по многим својим одликама. Истовремено, непрекинута веза с дубоким коренима велике хришћанске хагиографске традиције чини га снажним сведочанством високих домета српске књижевности друге половине 13. века.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Vita sancti Euthymii, ed. E. Schwartz, Leipzig 1939.
 Vita sancti Sabae, ed. E. Schwartz, Leipzig 1939.
 Доментијан, Житије светог Саве, прир. Љ. Јухас-Георгиевска – Т. Јовановић, Београд 2001 [Domentijan, Žitije svetoga Save, prir. Lj. Juhas-Georgievaska – T. Jovanović, Beograd 2001].
 Теодосије, Житија, прир. Д. Бојдановић, Београд 1988 [Teodosije, Žitija, prir. D. Bogdanović, Beograd 1988].
 Теодосије Хиландарац, Живот Светог Саве, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 1973 [Teodosije Hilandarac, Život Svetoga Save, izd. Đ. Daničić, prir. Đ. Trifunović, Beograd 1973].

Литература – Secondary Works

- Ashbrook Harvey S., Women in Early Byzantine Hagiography: Reversing the Story, eds. L. Coon – K. Haldane – E. Somme, "That Gentle Strength": Historical Perspectives on Women in Christianity, Charlottesville 1990, 36–59.
 D'Avray D. L., Medieval Religious Rationalities. A Weberian Analysis, Cambridge 2010.
 Auzèpy M.-F., L'analyse littéraire et l'historien : l'exemple des vies de saints iconoclastes, Byzantinoslavica 53 (1992) 57–67.
 Barber C., The Body within the Frame: A Use of Word and Image in Iconoclasm, Word and Image 9 (1993) 140–153.
 Barber C., The Truth in Painting: Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art, Speculum 72 (1977) 1024–1033.
 Barber C., Writing on the body: memory, desire and the holy in iconoclasm, ed. L. James, Desire and Denial in Byzantium, papers from the Thirty-first Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Aldershot 1999, 111–120.

- Duval Y., « Sanctorum sepulcris sociari », La fonction des saints dans le monde Occidental (IIIe–XIIIe siècle), Actes de colloque organisé par l'École française de Rome avec le concours de l'Université de Rome « La Sapienza », Rome, 27–29 octobre 1988, Rome 1991, 333–351.
- Efthymiadis S., Late byzantine collections of miracles and their implications, *Hagiography in Byzantium: Literature, Social History and Cult*, Ashgate Variorum XVI (2011) 239–250.
- Elsner J. – Rubiés J.-P., Introduction, Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel, eds. J. Elsner – J.-P. Rubiés, London 1999, 1–18.
- Flusin B., Miracle et histoire dans l'oeuvre de Cyrille de Scytopolis, Paris 1983.
- Flusin B., Saint Sabas : un leader monastique à l'autorité contestée, eds. A. Camplani – G. Filoramo, Foundations of power and conflicts of authority in late-antique monasticism, Proceedings of the International Seminar Turin, December 2–4, 2004, Leuven – Paris – Dudley, MA, 2007, 195–216.
- Fontanier J.-M., Sur une image hiéronymienne : Le visage sidéral de Jésus, *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 75 (1991) 251–256.
- Frank G., The Memory of the Eyes. Pilgrims to Living Saints in Christian Late Antiquity, Berkeley 2000.
- Goehring J., The Encroaching Desert: Literary Production and Ascetic Space in Early Christian Egypt, *Journal of Early Christian Studies* 1 (1993) 281–296.
- Koutrakou N.-C., La propagande impériale byzantine. Persuasion et réaction (VIIIe–Xe siècle), Athènes 1994.
- Mitchell M., The Archetypal Image: John Chrysostom's Portraits of Paul, *Journal of Religion* 75 (1995) 15–43.
- Van Uytfanghe M., La controverse biblique et patristique autour du miracle, et ses répercussions sur l'hagiographie dans l'Antiquité tardive et le haut Moyen Age latin, *Hagiographies, cultures et sociétés IVe–XIIe siècles*, Actes du Colloque organisé à Nanterre et à Paris (2–5 mai 1979), Etudes Augustiniennes, Paris 1981, 205–231.
- Van Uytfanghe M., Le culte des saints et l'hagiographie face à l'écriture : les avatars d'une relation ambiguë, *Santi e Demoni nell'alto medioevo occidentale (secoli V–XI)*, Spoleto 1989, 155–202.
- Vujošević Ž., Moses as a Role Model in Serbian Charters after 1371: Changing Patterns, *Balcanica* 39 (2008) 69–78.
- Vujošević Ž., National Leader, Warrior, Prophet. Moses in Medieval Serbian Charters, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 55 (2009) 163–174.
- Блајојевић М., Архиепископ Сава – вожд отачаства, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 101–113 [Blagojević M., Arhiepiskop Sava – vožd otačstva, Nemanjići i Lazarevići i srpska srednjovekovna državnost, Beograd 2004, 101–113].
- Блајојевић М., Срби – изабрани народ. О националним и државним интересима у делима Доментијана, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 115–132 [Blagojević M., Srbi – izabrani narod. O nacionalnim i državnim interesima u delima Domentijana, Nemanjići i Lazarevići i srpska srednjovekovna državnost, Beograd 2004, 115–132].
- Вебер М., Привреда и друштво I, Београд 1976 [Veber M., Privreda i društvo I, Beograd 1976].
- Марјановић-Душанић С., Владарска идеологија Немањића, Београд 1997 [Marjanović-Dušanić S., Vladarska ideologija Nemanjića, Beograd 1997].
- Половина Н., Топос путовања у српским биографијама XIII века. Доментијан и Теодосије, Нови Сад 2010 [Polovina N., Topos putovanja u srpskim biografijama XIII veka. Domentijan i Teodosije, Novi Sad 2010].
- Пойовић Д., Чудотворења светог Саве Српског, Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 97–118 [Popović D., Čudotvorenja svetog Save Srpskog, Pod okriljem svetosti. Kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 2006, 97–118].
- Порчић Н., Путовање – живот у покрету, ур. С. Марјановић-Душанић – Д. Пойовић, Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004, 183–217 [Porčić N., Putovanje – život u pokretu, ur. S. Marjanović-Dušanić – D. Popović, Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka, Beograd 2004, 183–217].
- Радић Р., Из Цариграда у српске земље, Београд 2003 [Radić R., Iz Carigrada u srpske zemlje, Beograd 2003].

Smilja Marjanović-Dušanić

University of Belgrade – Faculty of Philosophy

smilja.dusanic@gmail.com

CHARISMA AND AUTHORITY:
TOWARD A HAGIOGRAPHIC PORTRAIT OF ST. SAVA

The paper analyses two types of saintly portrait in the hagiographical writings devoted to St. Sava, the two *vitae* composed by the Chilandar monks Domentijan and Teodosije in the mid and toward the end of the XIII century. Both hagiographers employ specific techniques, characteristic of this literary genre, to delineate the two principal features of the saint's portrait, his personal charisma and his saintly authority. The focus of the paper is on the hagiographical techniques of *imitation* such as comparing the hero to biblical models and telling stories of his miracles that repeat the miracles of Christ himself and the most important saints. The hagiographer uses his descriptions to reveal the charismatic qualities of the holy man. Looking at the world through the "eyes of faith", the saintly hero sees beyond the appearances, thus transcending the temporal distance separating him from the biblical story. The effect is a subtle interplay between the biblical reality and the monastic tradition, in which literal illumination figures as a perceptible sign of the divine presence. In addition to these literary techniques of imitation and description of physical appearance as the mirror of the soul, St. Sava's *vitae* also emphasize his qualities as a monk. The central feature of his charisma is his being chosen by God, and this is revealed in various ways throughout his life, most particularly in his varied powers of miracle-making.

Like his great model St. Sava of Jerusalem, St. Sava devoted a significant part of his life to the organization of monastic institutions. To understand fully the way the two *vitae* present this aspect of his activity, we must be clear about the dual nature of his legitimacy, as a monk on the one hand, and as the archbishop of the Serbian Church on the other; and we must not forget his additional role as the founder of monastic institutions, the writer of *typica*, the lawgiver in matters pertaining to the church and the fighter against heresy. The paper devotes particular attention to those sections of the *vitae* that describe Sava's wielding institutional authority, and it is precisely here that there are notable similarities between Teodosije's *vita* and his hagiographical model, the *vita* of St. Sava of Jerusalem by Cyril of Skythopolis.